УДК 069(1-4)+929:736-057.1+94(477)“18/19”

Олена Родіонова

ОСОБИСТІ ПЕЧАТКИ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. ЗІ СФРАГІСТИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ НМІУ

У сфрагістичній збірці НМІУ зберігаються дві сургучні і одна факсимільна печатки, що належали трьом особистостям. Натхненна праця власників печаток пов’язана з Києвом, і стала вагомим внеском у культуру і науку не тільки нашої держави, але й світової спільноти.

Перша печатка (рис. 1.1) належала українському художнику-портретисту і педагогу Гаврилові Андрійовичу Ваську (1820 – після 1878). Її передала музею мешканка с. Дегтярі Прилуцького р-ну О. Фішер [4, 1]. Печатка має прямокутну зі зрізаними кутами металеву основу зі втулкою для кріплення ручки. На щитку розміром 16 х 18 мм угорі зображена дворянська корона, під якою розміщено напис: «Г. ВАСЬКО». Триярусна дерев’яна ручка світло-коричневого кольору висотою 63 мм вкрита прозорим лаком.

1 2 3

Рис. 1.

Даних про життя митця зберіглося небагато. Родом Гаврило Андрійович з м. Короп Чернігівського повіту, з міщан «податного звания» [8, 14], вчився у Кролевецькому повітовому училищі [1, 11]. Без проходження академічного курсу у Петербурзькій академії мистецтв Г. Васько отримав атестат «неклассного художника» [8, 14], що давав право поступати на службу за вибором як вільний художник [26, 122]. У 1847 р., коли звільнилося місце вчителя малювання у Київському університеті св. Володимира, Г. Васька обрали на цю посаду з шести претендентів [2, 289]. Художник викладав малювання та завідував кабінетом живопису [26, 34]. Гаврило Андрійович згадував: «Я старался сколько можно обогатить новыми произведениями и привести в порядок Рисовальный Кабинет, найденный мною в самом жалком положении» [8, 12]. Він реставрував старі картини та поповнив кабінет новими. Про відновлений портрет Миколи I імператор Олександр II сказав, що той може зайняти місце між картинами Ермітажу й нагородив митця діамантовим перстнем [8, 12, 13, 16б]. Для написання Університетові св. Володимира портрета імператора Олександра II художника відрядили до Петербурга [23, 120]. За свою працю Г. Васько отримав чин титулярного радника [8, 11], а у 1860 р. Міністерство народної освіти нагородило його відрядженням до Німеччини, Франції та Італії [8, 17]. Та поряд з досягненнями були і розчарування. Нелегка служба, численні другорядні доручення та низка додаткових обов'язків не лишали часу для творчості. За наказом генерал-губернатора Бібікова Г. Васько написав картину для міністра освіти, за яку «…трудясь круглый год, кроме похвалы от Академии художеств … ничего не получил» [8, 12]. Працюючи в несприятливих умовах над «снятием вида вновь открывшихся пещер (Києво-Печерської Лаври – прим. авт.)», він захворів на ревматизм, який дошкуляв художнику до кінця життя. Була проведена велика робота зі створення наочних посібників для університетських анатомічного театру і терапевтичної клініки. Про деякі додаткові справи Г. Васько писав: «Мною составлен Систематический хронологический каталог, книга для записывания эстампов моделей, служащих руководством для обучающихся студентов рисованию…и материальная книга, над составлением коих я трудился около 11 лет», «сверх обязательств преподаю черчение и заведыванию Архитектурным кабинетом» [8, 12]. За час роботи в університеті Гаврило Андрійович був у відпустці лише двічі – у 1849 і у 1861 р. [8, 14]. Несподіванкою для художника став перегляд 20 серпня 1863 р. штату університету коли посада вчителя малювання, яку він обіймав 16 років, рішенням університетської Ради не ввійшла у штат. Художник лишився без роботи і засобів до існування. З відчаєм він писав: «Самые лучшие годы жизни моей употреблены для служебной деятельности, за которую в награду мне и моему семейству предстоит нищета» [8, 13]. Щоб допомоги митцю, ректор університету звернувся з клопотанням «Об оставлении Гаврила Андреевича за штатом с производством ему из Киевского Уездного Казначейства… жалования (по 500 р. серебром) в течении года или до определения к новой должности» [8, 6], а Рада Університету вважала справедливим нагородити Г. Васька за тривалу службу при університеті [8, 11]. Враховуючи заслуги художника, його взяли учителем малювання і чистописання до I- ї Київської гімназії. Через рік він отримав чин колезького асесора з правом особистого дворянства [22, 303]. Завершив трудову діяльність Гаврило Андрійович «смотрителем кирилловских богоугодных заведений» [27, 34]. Як припускає дослідниця творчості митця В. Рубан, останні роки життя Г. Васько провів у с. Дегтярі Чернігівської обл. На це вказує знайдений там атестат, виданий художнику «Киевским приказом Общественного призрения» у 1871 р. з печаткою Старокиївської дільниці [23, 120] і передана О. Фішер, яка мешкала в тому ж будинку, що й художник, печатка.

Не зважаючи на походження, Г. Ваську пощастило отримати гарну освіту, обіймати вигідну посаду, дослужитися до дворянського титулу. Та обставини не сприяли реалізації його творчих інтересів. Доля не врятувала художника від поневірянь, бідності, забуття на довгі роки. Нині більшість портретів роботи майстра зберігається в Чернігівському художньому музеї, кілька картин – в Музеї українського мистецтва і одна, за припущенням В. Рубан – в НМІУ [24, 220]. Ім'я Г. Васька посідає гідне місце поряд з іншими видатними митцями України XIX ст.

Інша печатка, що надійшла до Київського історичного музею у 1968 р. з Харкова [5] (рис. 1, *2*), належала Миколі Семеновичу Лелявському (1853–1905) – видатному вченому-гідротехніку, одному із засновників самостійної наукової дисципліни – руслознавства. Печатка виготовлена зі шматка яшми, з овальною основою та ручкою прямокутної форми. На щитку

посередині художнім шрифтом вигравійовані літери «М.С.», під якими прописними літерами півколом розміщене прізвище «Лелявський». Угорі – дворянська корона.

Найпопулярнішим транспортом для перевезення вантажів у Російській імперії був водний, тому виникала велика потреба у виявленні судноплавних трас. Один з відомих гідротехніків кінця XIX ст. В. Лохтин наголошував, що «…нет ни одной страны в мире, где бы реки и судоходство имели такое значение как у нас» [20, 21]. Вчені і практики наполегливо працювали над пошуками нових підходів для сприятливого судноплавства. Але тільки наприкінці XIX ст. з'явилася людина, яка насмілилася приборкати вільний біг рік – виправити русло – М. Лелявський.

Даних про нього, на жаль, дуже мало. Народився він у 1853 р. Після закінчення у 1875 р. Петербурзького Інституту інженерних шляхів сполучення як інженер, вступив у новостворену Навігаційну комісію з вивчення та опису суднохідних річок Російської імперії і почав працювати на водних шляхах Дніпровського басейну [25, 73]. Вчений розробив систему виправлення фарватера, використовуючи нові технології. До впровадження цих винаходів вантажі у нижній течії Прип'яті доводилося перевозити на підводах берегом. Пізніше інженер Жван зазначав, що роботи М. Лелявського зробили з практично непридатного місця майже ідеальну ділянку [15, 95]. Після закінчення будівельних робіт на Прип'яті, у 1892 р. вченого призначили інспектором судноплавства по всьому Дніпру. У 1894 р. М. Лелявський став начальником Катеринославського відділення Київського округу шляхів сполучення. Він багато працював над виправленням Дніпра в Києві і забезпеченням підходів до міських пристаней. Підсумком блискуче завершеної роботи у 1898 р. стало призначення вченого на посаду начальника Київського округу шляхів сполучення [21, 73]. У цей час вчений провів багато спостережень і дослідів, на базі яких створив оригінальну теорію руслового процесу. Розробки нової системи виправних робіт високо оцінили на Міжнародному судноплавному конгресі в Гаазі (1894) [11, 476]. Пізніше ці розробки використали американські вчені при регулюванні русла р. Міссісіпі [30]. Через рік, на III-му з'їзді інженерів-гідротехніків Микола Семенович представив використаний на практиці водний флюгер і результати проведених вимірів. Свій винахід він продемонстрував у 1896 р. на Нижньогородській всеросійській виставці, і отримав диплом 1- го розряду [18, 178]. Цей прилад майже без змін використовують і тепер. Представники судноплавного з'їзду (1903) у Києві високо оцінили діяльність вченого на посту начальника Київського округу шляхів сполучення. Один з учасників зазначав, що без робіт вченого пароплавство давно б зникло [14, 23]. М. Лелявський вбачав безмежні можливості використання річок для перевезення вантажів [19, 202]. Результати своїх багаторічних наукових розробок вчений описав у низці статей та в доповідях на з'їздах інженерів-гідротехніків. Німецький вчений-гідролог Л. Фарг охарактеризував викладену М. Лелявським оригінальну теорію формування річкового русла як революцію в галузі світової гідротехніки [21, 74].

Тридцять років М. Лелявський присвятив удосконаленню судноплавства на водних шляхах Дніпровського басейну. Помер вчений 12 лютого 1905 р. під час службового відрядження до Санкт-Петербурга. Поховали його у Видубицькому монастирі. У некролозі «Вісника шляхів сполучення» 1905 р. зазначалося, що М. Лелявський «…принадлежал к плеяде самобытных … гидрологов, который в течении десятков лет с любовью изучал природу наших рек и трудились над их усовершенствованием в интересах судоходства» [13, 143–144]. Наукові розробки вченого досі не втратили практичного та теоретичного значення.

Остання печатка-факсиміле належала академіку Дмитру Олександровичу Граве (1863–1939) (рис. 1, *3*). У 1959 р. її передала онука вченого, Т. Калустян [6]. Печатка такого типу в колекції єдина. Вона складається з дерев'яної триярусної ручки чорного кольору з основою у вигляді прямокутної пластини з гумовою накладкою і опуклим написом прописними літерами «Д. Граве», що відтворює особистий підпис власника печатки. Д. Граве був людиною багатогранною. Коло інтересів вченого виходило за межі професійної діяльності. Він добре володів французькою, німецькою, італійською, давньогрецькою, латинською та арабською мовами [7, 80], цікавився астрономією, був чудовим музикантом, талановитим педагогом і блискучим лектором. Народився Д. Граве в 1863 р. у м. Кирилові Новгородської губернії [29]. Його батько, Олександр Іванович, представник повітового дворянства, працював секретарем у земстві [7,

80]. Інтерес до прикладних знань і математики в хлопчика проявилися рано. Перший вчитель міської школи В. Васильєв познайомив допитливого учня з паровою машиною і допоміг придбати електричну машину, з якою той «…вже в 7 років поводився цілком уміло» [7, 61]. Після смерті батька юнак з сім'єю переїхав до Санкт-Петербурга. Закінчивши гімназію, він навчався на математичному відділенні фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету [3, 29]. Під час навчання Д. Граве захоплювався науковою роботою, став ініціатором створення журналу «Записки физико-математического общества студентов Петербургского университета» де вийшли друком його перші наукові праці і кандидатська дисертація «О поверхностях минимума» [17, 70]. Після закінчення університету молодий вчений два роки готувався до професорського звання, але без стипендії. Це стало для нього важким випробуванням, тому що потрібно було утримувати матір та двох сестер. Як Д. Граве згадував: «…моя жизнь проходила в довольно тяжелой борьбе за существование» [7, 42]. У 1896 р. він блискуче захистив дисертацію, про яку писав: «Мне удалось решить ряд очень трудных и важных по значению задач» [3, 29]. Цією роботою вчений здобув славу за кордоном, з неї й почалася його співпраця із паризьким журналом «Intermediare des Mathematiciens» [7, 61]. Наукова кар'єра вченого йшла вгору. Д. Граве обійняв посаду приват-доцента у Петербурзькому університеті, через рік викладав вищу математику в Інституті інженерів шляхів сполучення, з осені 1891 р. читав лекції на вищих жіночих «Бесстужевских курсах», з 1893 р. викладав математику у Військово-топографічному університеті. Д. Граве виявив себе як талановитий лектор: «…с замечательным искусством умел излагать самые отвлеченные и трудные вопросы с редкой простотою и ясностью», – писав професор В. Витковський [17, 70]. У 1892–1897 рр. Д. Граве працював у математичному відділі енциклопедичного словника Ф. Брокгауза і І. Ефрона. У 17-му томі видання про молодого вченого розміщена невелика стаття [12, 473–474].

Вчений працював багато і напружено; це позначилося на стані його здоров'я. Лікарі наполягали на зміні клімату. У 1900 р. Дмитро Олексійович переїхав до Харкова, де працював на кафедрі ординарного професора в Імператорському харківському університеті, потім на посаді професора Технологічного інституту. Переїхавши до Києва, був ординарним професором у Київському університеті, якому присвятив 40 років життя. Початок київського періоду для Д. Граве складався нещасливо: він втратив дружину та захворів на туберкульоз. Виклопотавши річну відпустку, вчений поїхав лікуватися за кордон [7, 64]. Але й там він не полишав своїх планів і проектів. Приділяючи велику увагу жіночій освіті, Дмитро Олександрович писав до директора Вищих жіночих курсів в Києві В. Іконнікова: «Я как бывший профессор Бесстужевских курсов, читавший там лекции 8 лет, буду очень обижен, если не буду приглашен читать лекции киевским курсам. Я принадлежу к числу самых ревностных сторонников высшего женского образования» [17, 70]. Повернувшись до Києва, вчений викладав математику на Вищих жіночих курсах та працював над створенням Комерційного інституту [3, 28]. Д. Граве розробив семінар з прикладної математики та механіки, який здобув велику популярність. Слухачами цього семінару стали багато майбутніх видатних вчених [3, 28], що обіймали кафедри університетів СРСР та закордонних [7, 64]. Напередодні жовтневого перевороту в Росії Дмитро Олександрович приступив до організації Кримського університету в Сімферополі [3, 28], який засновували як філіал Університету св. Володимира.

У 1916 р. він став деканом комерційного техвідділу, деякий час очолював Інститут механіки і Астрономічну обсерваторську лабораторію з випробування будівельних матеріалів, читав лекції в Інституті народної освіти, Фізико-хіміко-математичному інституті, Народно-господарчому і Архітектурному інститутах [10, 77]. У 1918 р. в Києві Д. Граве вже очолив математичну секцію наукового товариства, з якого за рік була створена Українська академія наук і у січні 1920 р. вчений був обраний її дійсним членом [7, 64]. Він керував науково-дослідною кафедрою математиків у складі Академії, був членом різних математичних товариств Києва, Москви, Ленінграда, Харкова, Львова [3, 1], входив до комісій з «організації вищих шкіл в Києві» [7, 64]. Силами вченого була створена перша вітчизняна наукова школа з алгебри і теорії чисел, яка одержала світове визнання. У 1934–1939 рр. Д. Граве очолював Інститут математики і механіки ВУАН та АН УРСР. Він був видатним вченим і блискучим педагогом [3, 80]. За 55 років наукової діяльності він написав велику кількість підручників з математики, опублікував близь-

ко 200 наукових праць [9, 82]. Д. Граве є одним з найвидатніших алгебраїстів України, який «прославив українську математичну науку і примножив її здобутки, заклав міцні підвалини подальшого розвитку і прогресу» [16, 160]. Його наукова і педагогічна діяльність вплинула на розвиток математики не лише в Україні та Радянському Союзі, але й у світі. Випускниками створеної Д. Граве школи математичної фізики та нелінійної механіки були багато видатних вчених [9, 90]. За даними сайту «Mathematical Genealogy» Д. Граве та його учні виховали понад 2100 математиків, які отримали ступінь кандидата наук або доктора філософії. Нині їхні учні працюють в українських університетах та академічних інститутах, примножуючи славетні традиції своїх попередників, серед яких Д. Граве лишається неперевершеним взірцем [28].

Джерела та література

1. **ДАК**, ф. 16, оп. 286, спр. 119

2. **ДАК**, ф. 16, оп. 465, спр. 2024

3. **ДАК**, ф. № 331, оп. 2, спр.187.

4. Книга актів прийому експонатів за 1956 р., акт № 1882 // **НМІУ, наук.-досл. відділ обліку та зберігання музейних колекцій.**

5. Книга актів прийому експонатів за 1968 р , акт № 2114 // **НМІУ, наук.-досл. відділ обліку та зберігання музейних колекцій.**

6. Книга актів прийому експонатів за 1959 р., акт № 1488 // **НМІУ, наук.-досл. відділ обліку та зберігання музейних колекцій.**

7. **НА НАНУ**, ф. 251, оп. 4, спр. б/н.

8. **ЦДІАК України**, ф. 707, оп. 29, спр. 472.

9. **ЦДІАК України,** ф. 2, оп. 7, спр. 9531.

10. *Боголюбов А.* **Математики. Механики.** Киев, 1983.

11. **Большая советская энциклопедия.** Т. 24. Москва, 1953.

12. *Брокгауз Ф., Эфрон И.* **Энциклопедический словарь.** Т. 17. Санкт-Петербург, 1898.

13. **Вестник путей сообщения.** Киев, 1905, № 9.

14. Видатний інженер гідролог. До 100-річчя М.С. Лелявського // **Україна.** 1953, № 10.

15. **Вопросы гидротехники свободных рек: Сборник избранных трудов основоположников русской русловой гидротехники.** Москва,1948.

16. **Золоті імена України. Видатні діячі України минулих століть.** Київ, 2001.

17. **Киевские математики и педагоги.** Киев, 1989.

18. *Лелявский Н.* Об исследованиях передвижения песчаных кос у г. Александровска. Доклад III-му съезду русских деятелей по водяным путям в 1896 г. // **Вопросы гидротехники свободных рек.** Сб. избранных тр. основоположников русской русловой гидротехники. Москва,1948.

19. *Лелявский Н.* Об углублении наших больших рек. Доклад на X съезде русских деятелей по водным путям. Зачитан на заседании 18 февраля 1904 года // **Вопросы гидротехники свободных рек.** Сб. избранных тр. основоположников русской русловой гидротехники. Москва,1948.

20. *Лохтин В.* Несколько слов по поводу русского речного дела // **Вопросы гидротехники свободных рек.** Сб. избранных тр. основоположников русской русловой гидротехники. Москва,1948.

21. **Памятная книжка Киевской губернии на 1902 г.** Справочник. Киев, 1903

22. *Проскуряков А.* **В. М. Лохтин и Н. С. Лелявский – основатели учения о формировании русла**. Ленинград, 1951.

23. *Ривош С.* **Время и вещи.** Москва,1990.

24. *Рубан В.* **Забытые имена.** Киев, 1990.

25. *Рубан В.* У**країнський портретний живопис першої половини XIX століття.** Київ, 1984

26. **Русские гидротехники.** Москва, 1951.

27. *Щербаківський Д., Ернст Ф.* **Український портрет XVII–XX ст.** Київ, 1925.

28. Граве Дмитро Олександрович (1963–1939) [Електронний ресурс] **Інститут математики НАНУ.** –Режим доступу: http://www.imath.kiev.ua/famous/?lang=en – Назва з екрана.

29. **«ФГБУК «Кирило-Белозерский историко-архитектурный и художественный музей-заповедник»»** [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kirmuseum.ru/info/structure/section/ detail. php? ID=59149). – Назва з екрана.

30. **Роль науки в развитии водных путей** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xn--80aa2bkafhg.xn--p1ai/article.php?nid=347608 – Назва з екрана.